

ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗАПЛАВНИХ ЛУК В ДОЛИНІ Р. ГОВТВА ГРУЗЬКА (ОКОЛИЦІ С. ПОКРОВСЬКЕ, РЕШЕТИЛІВСЬКИЙ РАЙОН, ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСТЬ) ЯК БІОТОПІВ РІДКІСНИХ РОСЛИН

Смірнова В.М., Рязанцев О.О.

Покровська ЗОШ I-III ступенів Решетилівської районної ради Полтавської області

Деградація природних екосистем, знищення біотопів, збіднення біорізноманіття та скорочення чисельності рідкісних видів, у тому числі й рослин в умовах антропогенного навантаження — актуальні проблеми сьогодення, оскільки призводять до дестабілізації біоти, втрати цілісності біосфери та її здатності підтримувати найважливіші характеристики середовища, що ставить під загрозу й саме існування людства. Вивчати причини цих проблем, досліджувати екологію й біологію рідкісних видів рослин, як індикаторів на зміну біотопів, розробляти заходи їх збереження й охорони є важливими соціологічними завданнями, що повинні реалізуватися на регіональному та локальному рівнях.

Саме в цьому аспекті нами впродовж останніх трьох років (2015-2017 рр.) проводиться пошукова робота в межах виконання науково-дослідної учнівської роботи Малої Академії наук щодо вивчення лучної рослинності заплавних природних комплексів р. Говтва Грузька в околицях с. Покровське (раніше — Жовтнєве) Решетилівського району Полтавської області. Основною метою досліджень є пошук місцезнаходжень рідкісних видів рослин, вивчення особливостей біотопів та структури й стану ценопопуляцій созофітів із метою розробки ефективних заходів їх збереження та охорони.

Експериментально-польовим майданчиком було обрано лучний масив на заплаві Говтви Грузької — річки четвертого порядку басейну Дніпра. Обстежувані луки знаходяться на північному заході, в 2-3 кілометрах від села Покровське. Вони займають площу понад 150 га. Із західної сторони протікає річка Говтва Грузька, зі східної сторони проходить автотраса і розташовані селітебні території с.Тутаки. З північної сторони до лук прилягає залізничне полотно. В якості проведення досліджень була взята ділянка лук, площа якої — близько 1 га.

Особливості лучної рослинності на досліджуваній місцевості пов'язані з біото пiчними характеристиками на заплаві р. Говтва Грузька. В залежності від мікрорельєфу заплави та відповідно рівнів залягання ґрунтових вод фітоценотичний ряд лучних ценозів у напрямі від річища є таким: заболочені луки (прируслова частина заплави), справжні та засолені (центральна частина заплави), остепнені (підвищені ділянки центральної частини заплави), лучно-болотні (притерасна частина заплави). Переважають угруповання справжніх і засолених лук.

Домінантами справжніх лук виступають *Poa ptarenis* L., *Elytrigia repens* (L.) Nevski, *Dactylis glomerata* L. Основне флористичне ядро формуються бобові (*Medicago romanica* Prodán, *M. lupulina* L., *Lathyrus*

pratensis L., *Vicia cracca* L., *Trifolium pratense* L., *T. repens* L., *Lotus corniculatus* L.) та різнотрав'я (*Daucus carota* L., *Cichorium inthybus* L., *Ranunculus polyanthemus* L., *Galium ruthenicum* Willd., *Achillea submillefolium* Klokov & Kytzka, *Heracluem sibiricum* L., *Centaurea jaceae* L., *Veronica austriaca* L., *Leontodon autumnalis* L., *Leucanthemum vulgare* Lam. та ін.). Індикаторами засолених лук виступають домінанти *Festuca regeliana* Pavl., *Carex distans* L., *Juncus gerardii* Loisel. та такі асектатори як *Trifolium fragiferum* L., *Taraxacum bessarabicum* (Hornem.) Hand.-Mazz.), *Ononis arvensis* L., *Scorzonera parviflora* Jacq., *Melilotus officinalis* (L.) Pall., *M. albus* Medik., а солончаків — *Limonium alutaceum* (Steven) O. Kuntze, *Triglochin maritimum* L., *Tripolium vulgare*. Ness. Найчастіше на остепнених луках домінують *Calamagrostis epigeios* (L.) Roth, *Koeleria cristata* (L.) Pers., а на заболочених — *Poa palustris* L., на заболочених із засоленням — *Alopecurus arundinaceus* Poir.

Луки на досліджуваній місцевості використовуються місцевим населенням як сінокоси, а минулому (20-30 років потому — як пасовища). На ділянках, які декілька років не пітримуються такими заходами, спостерігаються активні сукцесійні процеси заростання кущовими та деревними рослинами (*Crataegus* sp., *Pyrus communis* L., *Elaeagnus angustifolia* L.), що безумовно складає загрозу для лучного біорізноманіття. За відповідними методиками нами визначено, що досліджувані луки є середньопродуктивними, а місцями — низькопродуктивними. Це обумовлено тим, що впродовж останніх тридцяти років на цих заплавах місцевостях не спостерігається весняних паводків, які приносили мул і таким чином підживлювали лучні ґрунти. У зв'язку з цим порушений і гідрорежим річки, і зростає засоленість ґрунтів. Це є причиною зарегулювання річок, серед яких і Говтва Грузька.

Нами встановлено, що найбільш созологічно цінними в межах лучного масиву є екотонні лучно-болотні ділянки, які смугами оточують більш зволожені біотопи, та поширені в зниженнях центральної частини заплави із слабким засоленням. Саме на них виявлено місце знаходження двох рідкісних видів рослин, включених до Червоної книги України, — *Orchis palustris* Jacq. і *Gladiolus tenuis* L.

Orchis palustris (родина Orchidaceae) — представник давнього мезогігрофільного флорогенетичного комплексу, мезогігрофіт, криптофіт, природоохоронний статус «вразливий». На Полтавщині серед усіх видів орхідей є найбільш поширеним на заплавах річок [1, 2].

Gladiolus tenuis (родина Iridaceae) — європейсько-середземноморський азійський вид, мезогігрофіт, криптофіт, природоохоронний статус «вразливий». На Полтавщині відомий із заплав річок [1, 2].

Із метою вивчення деяких характеристик ценопопуляцій цих видів (чисельності, щільності, морфометричних характеристик та ін.) нами в межах лучного масиву на заплаві р. Говтва Грузька було закладено по сім пробних моніторингових ділянок площею 1 м². Результати аналізу моніторингових досліджень на цих пробних ділянках засвідчує зниження щільності популяцій *Orchis palustris* на трьох ділянках. Максимальна щільність ценопопуляції спостерігалась у 2017 році на двох ділянках (відповідно 4 і 5 рослин). На трьох ділянках рослини

зустрічалися поодинокі. Середня щільність ценопопуляції становила дві рослини на 1м². Щільність рослин у 2016 році складала вісім рослин, а в 2015 — 11.

Відмічено значне зниження щільності ценопопуляції і *Gladiolus tenuis* на чотирьох ділянках із семи. За період оригінальних досліджень максимальної щільності ценопопуляція досягла 2017 році на одній ділянці. На чотирьох ділянках вид представлений середьочисельно. Середня щільність ценопопуляції становила у 2017 році вісім рослин на 1м², у 2015 –11, у 2016 — 16. В умовах щорічного пізньолітнього сінокосіння чисельність і щільність обох видів є набагато вищими, ніж на ділянках, які не викошуються, де рослини зустрічаються поодинокі і ослабленими особинами (поступаються у розмірах і за генеративними показниками). На пробних ділянках нами визначено базові для моніторингових демекологічних досліджень показники особин ценопопуляції *Gladiolus tenuis*, що наведені в таблиці 1.

Таблиця 1.

Стан генеративних особин ценопопуляції *Gladiolus tenuis* на пробних ділянках заплавної луки р. Говтва Грузька в околицях с. Покровське

№ пробної ділянки	Кількість рослин (шт.)	Висота стебла (см)	Кількість квіток у суцвітті (шт.)
№1	1	58	8
№2	2	71, 66	8,6
№3	3	77, 80, 55	4,6,7
№4	12	45,34,40, 30, 36, 42, 42, 39, 48, 52, 47, 54	5,7,8,6,11,7,8, 5, 9, 7, 10, 6
№5	2	42,33	8,7
№6	3	55, 48	7, 6
№7	9	32,36,47,66, 54, 45	6,9,5,10, 6,8

Одним із важливих етапів дослідження стало визначення екологічних чинників і ризиків в межах території досліджень. Під негативними чинниками розуміємо сили, діяльність чи події, які вже шкідливо вплинули на екологічний стан даної місцевості, а під ризиками — потенційні чи неминучі негативні дії, в яких шкідливий вплив має відбутися чи вже відбувся. Причинами негативних чинників та ризиків на території досліджуваного лучного масиву є: несанкціоноване випалювання сухої рослинності, раннє (у травні-червні) сінокосіння, викопування та збір рослин із декоративними властивостями (виявлені нами рідкісні види), розорювання території та ін. Кожен ризик ми оцінювали за такими параметрами: *масштаб*: повсюдний (діяльність людини відбувається на території більшій за 50% — 5 балів); поширений (діяльність людини відбувається на території від 50 до 15% — 3 бали); розсіяний (діяльність людини відбувається на території від 15 до 1% — 1 бал); локалізований (0 балів); *ступінь антропогенного впливу*: загрозливий — 5 балів; суттєвий — 3 бали; помірний — 1 бал; слабкий — 0 балів. Оцінка цих показників зведена у таблиці 2.

Таблиця 2.

Оцінка впливу негативних чинників та ризиків на рідкісні види в районі досліджень

за масштабом		
Діяльність людини (фактори)	масштаб (%)	оцінка (в балах)
Випалювання	93	5
Викошування	55	5
Розорювання під городи	10	1
Витоптування	1	1
Викопування рослин	0,01	0
за видами впливу		
Випалювання	загрозливий	5
Викошування	суттєвий	3
Розорювання під городи	загрозливий	5
Витоптування	помірний	1
Викопування рослин	загрозливий	5

Аналіз отриманих оцінок показав, що серед найвпливовіших негативних чинників та ризиків, які поширені на території дослідження за масштабами є випалювання та викошування рослинності, самовільне створення городів, за видами впливу — випалювання рослинності, розорювання території, викопування рослин.

Із метою збереження лучних біотопів району досліджень як екологічно й господарсько цінних біотопів і місцезнаходжень рідкісних рослин національного статусу охорони (*Orchis palustris* і *Gladiolus tenuis*) доцільно в першу чергу урегулювати господарське використання цих угідь (забезпечити раціональне використання їх шляхом пізньолітнього сінокосіння, помірне випасання), не допускати засмічення території та випалювання рослинності, запобігати сукцесійним процесам, що перетворюють луки на чагарники та синантропні біотопи, заборонити проїзд невстановленими шляхами та ін. Головне завдання — забезпечити охорону лучного масиву шляхом включення його до меж функціонуючого ландшафтного заказника місцевого значення «Щербакі».

Література

1. Байрак О.М. Атлас рідкісних і зникаючих рослин Полтавщини / О.М. Байрак, Н.О. Стецюк. — Полтава : Верстка, 2005. — С.176, 199.
2. Червона книга України / за ред. Я.П. Дідуха. — К. : Глобалконсалтинг, 2009. — С. 127, 155.